

altındaydı, sürekli ara vermek zorunda kaldığı yayım hayatını ancak 1908'e kadar sürdürebildi. Bununla birlikte özellikle Abdürreşid Mehdî ve Hasan Sabri Ayvaz'ın yazılarıyla *Vatan Hâdimi*, Kırım Tatarları'nın millî şuurlarının ve milliyetçiliklerinin belirlenmesinde önemli rol oynadı. Gazetenin vurguladığı ana husus, kesin olarak belirli bir vatan kavramı ile ifade edilmiş bir Kırım Tatar millî hüviyeti idi. Diğer bir ifadeyle Kırım, Kırım Tatarları'nın tek vatanydı ve bu vatan üzerinde Kırım Tatarları'nın tarihten gelen vazgeçilmez siyasî hakları vardı. Kırım'ın Türk ve müslüman halkının millî çizgisinin nihaî istikameti bu şekilde kesin hatlarıyla belirlenmekteydi. Bu yönelişin bir özelliği de Kırım Tatarları'nın etno-lingüistik ve dinî açıdan mensup olduğu geniş Türk ve İslâm dünyasının reddini değil tam aksine bu geniş mensubiyetin tam bir teyidini ve bütünleşmeyi ifade etmekteydi. Bu açıdan *Vatan Hâdimi* de *Tercüman* gibi Türk halklarını birleştirecek ortak edebî Türkçe'yi savunuyor ve açık bir İstanbul Türkçesi'yle neşrediliyordu. *Tercüman* gibi, geniş haber ve yorumlarıyla *Vatan Hâdimi* de okuyucularını Türk ve İslâm dünyasının her tarafıyla ilgilenmeye ve bütünleşmeye davet ediyordu.

Kırım'ın müslüman ahalisi arasından milletvekili seçilebilmesini fevkalâde zorlaştıran karmaşık seçim sistemine rağmen Mehdî, 1907'de II. Rusya Duması'na Kırım'ın bağlı bulunduğu Tavrida eyaletinden milletvekili seçildi. Böylece Rus Sosyalist İnkılâpçılar'a daha fazla sempati duymasına rağmen kendisiyle çalışmak isteyen ve Kırım'da güçlü olan Katet Partisi'nin listesinden Rus ve Ukrain seçmenlerin de büyük ölçüde oylarını alarak Duma'ya girdi. Duma'da Rusya Türkleri'nin birleşik grubu olan müslüman fraksiyonuna katılarak sekreterliğini yaptı. II. Rusya Duması çarlık rejiminin iki ay sonra bu rayı kapatmasıyla son buldu. Fakat Mehdî Duma'da yaptığı, büyük yankılar uyandıran faaliyetleriyle dikkatleri üzerine çekti. Bilhassa 22 Nisan 1907'deki meşhur konuşmasında çarlık rejiminin Kırım'ı işgalinden beri izlediği toprak gaspları ve sömürgeleştirme siyasetini belgelerle ortaya koyarak şiddetle protesto etti; Kırım Tatarları ile birlikte bütün Rusya Türk ve müslümanlarının ihlâl edilen haklarını cesurca savundu. II. Rusya Duması'nın kapatılmasının ardından faaliyetleri sıkı polis takibatına uğradığından siyasî çalışmaları güçleşti. Bu sebeple mesaisini Ka-

rasubazar Belediyesi'ndeki çalışmalarına ve maarif faaliyetlerine teksif ettiyse de yakalandığı tüberküloz hastalığından kurtulamayarak 24 Mayıs 1912'de Karasubazar'da vefat etti. Hayatının son yıllarında yazdığı Kırım Tatar tarihi yayımlanmadan kaldı, elyazmaları da Sovyet rejimi zamanında ortadan kayboldu. Abdürreşid Mehdî'nin siyasî ve fikrî faaliyeti çok kısa bir dönem içine sıkışmasına rağmen Genç Tatarlar hareketinin Kırım Tatarları'nın daha sonraki millî faaliyetleri üzerinde çok önemli ve kalıcı tesirleri oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Tercüman (Bahçesaray) koleksiyonu (1905-1912); *Vatan Hâdimi* (Karasubazar) koleksiyonu (1906-1909); *Gosudarstvennaya Duma. Vtoroy Sozvu. Stenografiçeskie otçyoti. 1907 god. Sessiya vtoraya*, S. Peterburg 1907, I, tür.yer.; Edige Kırmal, *Der Nationale Kampf der Krimtürken*, Emsdetten 1952; Hakan Kırmalı, *National Movements and National Identity Among the Crimean Tatars (1905-1916)*, Leiden 1996; a.m.f., *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, Ankara 1996; Şamil Alâdin, "Bizim İftiharımız", *Yıldız*, sy. 5, Taşkent 1987, s. 43-50.

HAKAN KIRIMLI

MEHDÎ el-ABBÂSÎ

(المهدى العباسى)

Muhammed el-Mehdî b. Muhammed Emîn b. Muhammed el-Abbâsî (ö. 1315/1897)

İlk Hanefî Ezher şeyhi.

Dedesi Muhammed el-Mehdî el-Kebîr, Kıptî asıllı olup küçük yaşta Şeyh Muhammed b. Sâlim el-Hifnî vasiyetiyle İslâm dinini benimseyerek onun himayesinde büyümüş ve devrinin önde gelen Şâfiî âlimlerinden biri olmuştur (Ceberî, IV, 233). Abdullah b. Hicâzî eş-Şerkâvî'den sonra Ezher şeyhliğine aday gösterilmişse de bu göreve Muhammed b. Ali eş-Şevnevânî getirilmiştir. Babası Muhammed Emîn Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçmiş ve Mehmed Ali Paşa zamanında fetva makamına kadar yükselmiştir.

Muhammed el-Mehdî 1243 (1827-28) yılında İskenderiye'de doğdu. İlk öğrenimini burada gördükten sonra Kahire'ye gitti (1256/1840); İbrâhim es-Sekkâ, Halîl er-Reşîdî ve Beltânî gibi âlimlerden ders aldı. Genç yaşta Kavalalı İbrâhim Paşa tarafından Mısır başmüftülüğüne tayin edildi (Zilkade 1264 / Ekim 1848). Kendisine yardımcı olması için fıkıh hocası Reşîdî fetva emniğine getirildi. Bu konuda

babasının dostu olan Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in, Mısır valiliğine tayin edilmek üzere İstanbul'a çağrılan İbrâhim Paşa'ya tavsiyesinin ve paşanın o sırada başmüftü olan Ahmed et-Temîmî'den hoşlanmamasının etkili olduğu kaydedilir.

Mehdî el-Abbâsî bu göreve geldikten sonra özellikle fıkıhla ilgilenerek bu alandaki bilgisini geliştirdi; Ezher'de İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr*'ını okutmaya başladı. Böyle bir makam için genç olmasına rağmen müftülük görevini başarıyla yürüttü. Mısır Valisi I. Abbas Hilmi'nin, dedesi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'a geldiğinde hiçbir şeyi olmadığı, dolayısıyla çocuklarına bıraktığı mülklerin devlete ait olduğu hususunda istediği fetvayı vermeyip aksini ileri sürdü. Bu olaydan sonra halkın ve yöneticilerin ona olan saygısı daha da arttı. Hidiv İsmâil Paşa, 1287 Şevvalinde (Ocak 1871) Mustafa el-Arûsî'yi Ezher şeyhliğinden alıp yerine müftülük görevi de uhdesinde kalmak üzere Mehdî'yi tayin etti. Mehdî yirmi birinci Ezher şeyhi olup bu makama getirilen ilk Hanefî âlimidir. Ardından hidiv tarafından o dönemde bakanlar kurulu fonksiyonuna sahip el-Meclisü'l-husûsiyyü'l-âlfî'ye üye tayin edilen Mehdî (12 Şevval 1288 / 25 Aralık 1871), Abbas Hilmi'nin daha önce iptal ettiği Ezher maaşlarının tekrar verilmesini sağladı; eğitim ve öğretimle ilgili bir yasa çıkartarak geleneksel icâzet usulü yerine hocalık için imtihan ve diploma usulünü başlattı (bk. ÂLİMİYYE). Hidiv İsmâil Paşa'nın Mısır'daki aile vakıflarını umumi vakıflara katıp sahiplerine karşılığını verme yönündeki uygulamasına karşı çıkmasına rağmen hidiv Mehdî'ye saygıda kusur etmedi ve görevinden azledildiği sırada oğlu Tevfik Paşa'ya kendisine saygı gösterip değerini bilmesini tavsiye etti. Mehdî el-Abbâsî, Ezher şeyhliği sırasında ülkenin çeşitli yerlerine gönderilecek kadı ve müftülerin seçiminde de söz sahibiydi. Bu görev, Butrus Galî Paşa Adalet Bakanlığı'na vekâlet ettiği sırada (1879) onun başkanlığındaki bir komisyona verilip kendisinden bu komisyona üye olması istendiğinde kabul etmedi.

Hidiv Tevfik Paşa zamanında Urâbî Paşa'nın isyanından sonra hidivi desteklediği bilinen Mehdî aleyhine bir kampanya başlatıldı. Mısır'da azınlıkta bulunmalarına rağmen Hanefîler'den birinin Ezher şeyhi olmasından ve Mehdî'nin Ezher'de gerçekleştirdiği reformlardan rahatsız olanlar, onun görevden alınması için faaliyete geçip Urâbî hareketinin idam ge-

rektiren bir suç olduğuna dair fetva verdiği söylentisini yaydılar. Bunun üzerine hükümet Ezher'de sükûneti sağlamak için bir komisyon kurdu, sonunda Mehdî, Ezher şeyhliğinden alınıp (12 Muharrem 1299 / 4 Aralık 1881) yerine Şâfiî ulemâsından Muhammed el-İnbâbî getirildi. Ardından hidivin azledilmesine yönelik Urâbî taraftarlarının ulemâya baskısı ve Ezher ulemâsından bir grubun bu konuda kendisinden fetva istemesi karşısında başmüftü olarak direnmesi üzerine izlendiğini fark ederek evine kapandı. Urâbîler'in başarısız kalmasıyla yönetimde yeniden etkinliğini arttıran Hidiv Tevfik Paşa onu tekrar Ezher şeyhliğine getirdi (18 Zilkade 1299 / 1 Ekim 1882).

Ezher şeyhliği ve müftülük görevini bir süre daha birlikte yürüten Mehdî el-Abbâsî ile Tevfik Paşa arasında bazı olaylardan dolayı soğukluk girdi. Kahire'nin önde gelen kişileriyle evinde toplantılar yapıp siyasetle ilgilendikleri ve İngiliz yönetiminden rahatsızlıklarını dile getirdiklerine dair Tevfik Paşa'ya haber ulaşması, paşanın da kendisine bu hususta târiz ve tembihin bulunması üzerine görevlerinden alınmasını istedi. Daha sonra yargıyla ilgili bir konuda başbakan Nubâr Paşa ile ters düşünce her iki görevinden alındı (3 Rebûlâhîr 1304 / 30 Aralık 1886). İnbâbî Ezher şeyhliğine, Muhammed el-Bennâ müftülüğe tayin edildiyse de Bennâ'nın bu makama Mehdî'nin daha lâyük olduğunu belirtmesi üzerine bir süre sonra tekrar getirildiği müftülük görevini ölümüne kadar sürdürdü. Hidiv II. Abbas Hilmi de ona saygı gösterdi ve yönetime geldiği yıl kendisini birinci dereceden Osmanlı nişanı ile ödüllendirdi (21 Safer 1310 / 14 Eylül 1892). Hayatının sonuna doğru felç geçiren Mehdî, Hulvân'da bir süre ikamet ettikten sonra Kahire'ye döndü ve Receb 1315'te (Aralık 1897) vefat etti. Ölümüyle ilgili olarak kaynaklarda Receb ayının 13, 15 ve 16'sı gibi farklı günler kaydedilir.

Mehdî'nin fetvalarını topladığı, o günkü toplumsal hayat yanında yönetim-din ilişkilerini yansıtmaları bakımından önem taşıyan *el-Fetâva'l-Mehdiyye fi'l-ve-kâ'î'l-Mısrîyye* adlı kitabından başka *Risâle fi tahkiki me'stetera min telifik ve Risâle fi mes'eleli'l-harâm* adıyla iki eser yazdığı kaydedilir (*el-Ezherü's-şerif*, s. 248). Mehdî, müftülük görevine geldiği 1848 yılından itibaren başta resmî makamlar olmak üzere kendisine sorulan fetvalara verdiği cevapları önce kronolo-

jik olarak toplamış, 1883'te Hanefî fıkıh sistematiğini esas alıp yine kendi içinde kronolojik olmak üzere konularına göre düzenlemeye başlamıştır. Yaklaşık 13.500 fetvayı kapsayan eser yedi cilt halinde basılmış olup (Kahire 1301-1304) fetvaların kenarına verildikleri tarihler de yazılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cebertî, *'Acâ'ibü'l-âşâr*, IV, 233; C. Zeydân, *Terâcimü meşâhîri's-Şark*, Kahire 1902, II, 173-176; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1811; Abdurrahman er-Râfîî, *'Aşru İsmâ'îl*, Kahire 1368/1948, I, 203, 279, 282; II, 278; M. Abdullah İnân, *Târîhu'l-Câmi'i'l-Ezher*, Kahire 1378/1958, s. 188, 252-253; B. Dodge, *al-Azhar: A Millennium of Muslim Learning*, Washington 1974, s. 114, 116-117; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, II, 193; G. Delanoue, *Moralistes et politiques musulmanes dans l'Égypte du XIXe siècle (1798-1882)*, Caïre 1982, I, 134, 136-137, 168-184; *el-Ezherü's-şerif fi 'idihî'l-elfi*, Kahire, ts., s. 219, 248; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 75-76; Saïd İsmâ'il Ali, *Devrû'l-Ezher fi's-siyâseti'l-Mısrîyye*, Kahire 1986, s.157-158, 163-164, 184-185; Ahmed Teymur Paşa, *A'yânü'l-karnî'r-râbî 'aşer*, Süse 1988, s. 50-63; Muhyiddin et-Tu'mî, *en-Nûrû'l-ebher fi tabakâti şüyûhi'l-Câmi'i'l-Ezher*, Beyrut 1412/1992, s. 116; R. Peters, "Muhammad al-Abbâsî al-Mahdî (d.1897). Grand Mufti of Egypt and His al-Fatâva al-Mahdiyya", *Islamic Law and Society*, I/1, Leiden 1994, s. 66-82.

AHMET ÖZEL

MEHDÎ el-FÂTIMÎ

(bk. UBEYDULLAH el-MEHDÎ).

MEHDÎ el-MUNTAZAR

(المهدى المنتظر)

Muhammed b. el-Hasen b. Ali
b. Muhammed el-Mehdî el-Muntazar
(gaybeti 260/874)

İmâmiyye Şiâsi'nca
halen gaybet halinde olduğuna,
gelecekte mehdî olarak ortaya çıkıp
dünyada adaletli bir düzen kuracağına
inanılan on ikinci imam.

On birinci imam Hasan el-Askerî'nin ölümünden (ö. 260/874) sonra Şiîler imâmetin kime intikal edeceği hususunda çeşitli gruplara ayrıldı. Bu grupların sayısı kaynaklarda on bir (Şehristânî, I, 170-172), on dört (Nevbahtî, s. 79-94), on beş (Sa'd b. Abdullah el-Kummî, s. 102-116) ve yirmi (Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, IV, 199) olarak gösterilmektedir. Grupların genel düşünceleri şöyle belirtilebilir: 1. Hasan el-Askerî halef bırakmadan vefat etmiş ve imâmeti sona ermiştir. 2. Askerî ölme-

miştir, tekrar dönecek ve imâmetini sürdürecektir. 3. Askerî gerçekte imam olmayıp babası Ali en-Nakî diğer oğlu Muhammed b. Ali'yi imam tayin etmiştir. 4. Askerî'den sonra imamlık küçük kardeşi Ca'fer b. Ali'ye intikal etmiştir. 5. Askerî kendisine halef olarak bir erkek evlât bırakmış olup imâmeti onunla devam edecektir. Bu son telakkî bir süre sonra diğerlerinin yerini alarak İmâmiyye'nin resmî görüşünü teşkil etmiştir.

İmâmiyye'nin çoğunluğunun benimseydiği rivayetlere göre Hasan el-Askerî'nin halefi olan Muhammed b. Hasan 15 Şâban 255 (29 Temmuz 869) tarihinde Sâmerâ'da dünyaya geldi. Onun 256 (870), 258 (872), 261 (875) yılında doğduğunu belirten rivayetler zayıf sayılmaktadır. Çeşitli kaynaklarda Sakîl, Saykal, Sevsen, Reyhâne ve Hamt gibi isimlerle anılan annesi Bizans imparatorunun torunlarından olup asıl adı Nercis'tir (Mes'ûdî, *İşbâtü'l-vaşîyye*, s. 272). Nercis'in Bizans sarayından itibaren geçen hayatı, rüyaları, İslâm'a girişi, müslümanların eline esir düşmesi ve Hasan el-Askerî'ye câriye olması konuyla ilgili eserlerde efsanevî bir tarzda anlatılmaktadır (İbn Bâbeveyh, II, 417-423; Ebû Ca'fer et-Tûsî, s. 208-214). İmâmiyye Şiâsi'na göre Hasan el-Askerî, fevkalâde olaylar çerçevesinde dünyaya gelen oğlunun doğumunu Abbâsî baskısından dolayı gizlemiş, çok az sayıda yakını dışında kimseye duyurmamıştır (Küleynî, I, 328, 330, 515-517). Ayrıca tehlikeli olacağı düşüncesiyle adının söylenmesi yasaklanmış, Kâim, Hüccet, Sâhib, Sâhibüzzamân, Mehdî'l-enâm, Halef gibi lakaplarla anılması istenmiştir (*a.g.e.*, I, 327-330, 333, 338, 340; Mes'ûdî, *İşbâtü'l-vaşîyye*, s. 271).

İmâmiyye âlimleri, Mehdî el-Muntazar'ın Kâim el-Mehdî yahut kaybolduktan sonra ortaya çıkıp dünyayı ıslah edecek kişi olduğu konusunda kendilerince Kur'an, Sünnet ve imamların beyanlarından birçok delil ileri sürmüşlerdir (Küleynî, I, 525-532; İbn Bâbeveyh, I, 252-253, 257-259; II, 408-409). Hasan el-Askerî'nin ölümünün ardından gaybete giren bu imamı bazı Şiâ ileri gelenleriyle sefirler dışında kimse görmemiştir. Gaybetten sonra ortaya çıkmanın İdrîs, Sâlih, İbrâhim, Yûsuf ve Mûsâ gibi peygamberlerin sünneti olduğunu söyleyen İmâmiyye'ye göre imamın gaybete girmesinin beş sebebi vardır. Bunların ilki amcası Ca'fer b. Ali tarafından katledilme endişesidir. Bir diğeri gaybetin Şiâ için bir imtihan vesilesi